

M.Ə.BALAKİŞİYEVƏ

müəllim

e-mail: mehriban131286@gmail.com

[:https://orcid.org/0009-0002-0956-2299](https://orcid.org/0009-0002-0956-2299)

Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində
Sumqayıt Dövlət Texniki Kolleci PHŞ
(Sumqayıt şəh., Heydər Əliyev pr., 37)

10.62021/0026-0028.2025.4.399

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ İNTERAKTİV-KOMMUNİKATİV TƏLİMİN PSIXOLOJİ VƏ ANA DİLİ FAKTORU

Xülasə. Məqalədə ingilis dilinin (eləcə də digər xarici dillərin) tədrisi zamanı interaktiv-kommunikativ təlimin psixoloji incəlikləri və ana dili faktorunun bu prosesdə oynadığı rol təhlil olunmuşdur. Əsas məqsəd müəllimlərin diqqətini bu istiqamətə yönəltmək və bununla da keçirilən darsin keyfiyyət və mənimsəmə faizini artırmaqdır. Tədqiqat zamanı auditoriya və siniflərdə fərqli biliyə, psixoloji hazırlığa malik olan tələbələrin olmasına və Azərbaycan dili biliklərinin paralel istifadə edilməsinə diqqət ayrılıb. Bu, bizə eyni fikri başqa dildə düzgün və gözəl ifadə etmək, o cümlədən lingvistik təxminlər və qəbul edilən məlumatlara şəxsi münasibət bildirmək imkanı verəcəkdir.

Açar sözlər: ingilis dili, kommunikativ təlim, psixologiya, ana dili faktoru, motivasiya, situativ və tematik mövzular

Dildə ünsiyyət və fəaliyyət vasitəsilə tələbə inkişaf edir, təhsil alır, dünyanı və özünü öyrənir, yəni xarici dil təhsili prosesinin tələbəyə verə biləcəyi bütün mənəvi sərvətləri əldə edir. Erkən mərhələdə şəxsi inkişaf dilin özünün mənimsənilməsindən az əhəmiyyət daşımır, çünki bu, gələcəkdə uğurlu təhsil üçün ilkin şərtədir [2, s.5]. Xarici dildə ünsiyyətinin tədrisinin məzmununa aşağıdakı dörd aspekt daxil edilməlidir: a) inkişafetdirici (prioritet); b) təhsil; c) idrak; d) təlim. Bütün aspektlərdə tədrisin məqsədi aşağıdakı kimi formalaşdırıla bilər: xarici dilə yiyələnmə prosesi vasitəsilə uşağın psixi funksiyalarının inkişafı; uşağın idrak ehtiyaclarının ödənilməsi; uşaqlarda xarici dili daha da mənimsəmək üçün motivasiya yaratmaq; təkcə öz ölkəsinin deyil, həm də dünya vətəndaşının təhsili; dilin mənimsənilməsinin effektivliyinin artırılması.

İngilis dilini yuxarı siniflərdə, kollec və universitetlərdə öyrənən tələbələrin tədris prosesi bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Tələbə üçün dilin özü ilə nəyi "gətirməsi" vacibdir, buna görə də tədrisin məzmunlu aspektləri (dilə köməyi ilə nə danışmaq, nə dinləmək, nə etmək) prioritetdir. Dərsə dərs kimi (ənənəvi mənada) deyil, tələbələrlə birgə fəaliyyətin (yəni dərs) təşkili kimi baxmaq lazımdır. Bu məqsədlər üçün dilin fəaliyyətə üzvi şəkildə inteqrasiya olunduğu və onu təbii şəkildə müşayiət etdiyi qrup, kollektiv iş formalarını geniş şəkildə tətbiq etmək lazımdır. Tələbələrin özünü rahat və sərbəst hiss etdiyi, müsbət emosiyalar yaşadığı şərait yaratmaq vacibdir. Fərqli siniflərdən kolleclərə qəbulun aparılması və subbakalavrların abituriyentlərlə birgə təhsil almaq imkanının olmasını nəzərə alaraq müasir Azərbaycanda artıq kollec və universitetlərdə bir sinif yə ya qrup daxilində fərqli yaşa malik olan tələbələrlə rastlaşırıq. Bu baxımdan təhsilalanların dərs prosesi zamanı yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, tələbələrin "səssiz qala bilməyəcəyi" bir vəziyyət yaratmağa imkan verən metodik üsul kimi hər hansı bir oyundan istifadə etmək lazımdır. Bu zaman təkcə tədris təcrübəsində ənənəvi hal almış rol oyunlarına (role play) deyil, həm də dil materialının məşq oluna biləcəyi

aktiv oyunlara müraciət etmək lazımdır. Tələbələr bu zaman qarşılıqlı əlaqə prosesində yeni bir dil əldə edir – özündən böyükələ və bir-biri ilə, dostlarla, hekayə personajları ilə ünsiyyət. Ünsiyyət prosesində tələbələr üçün maraqlı və əlçatan olan məlumatlardan istifadə edilməlidir (hekayə süjeti, nağıl qəhrəmanlarının qeyri-adi macəraları və s.); öz “xarakteri” və “tarixi” olan personajlar daim yaradılmış süjetə daxil edilməlidir. Bu, bizə tələbələr üçün hekayələrin tipik və sevimli dinləmələrini, danışqlarını və hərəkətlərini süjet əsasında təşkil etməyə imkan verəcəkdir. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə xarici dilli cəmiyyətə düşdükdə insan məqsədli olmadan da eşitdikləri söz və ifadələri yadda saxlayaraq kommunikativ tapşırıqları uğurla yerinə yetirə bilər [5, s.11]. Təhsilənlərin bütün düşüncələrini, bilik və bacarıqlarını müxtəlif fəaliyyət növlərində təcəssüm etdirmədən uğurla inkişaf edə bilmədiyi üçün praktiki məşğələlərdə vizual, musiqi, rəqs və digər fəaliyyətlərin imkanlarından daha geniş istifadə etmək, integrativ təlimin imkanlarından maksimum istifadə etmək lazımdır. Personajların hər cür gülməli, əyləncəli və təhlükəli vəziyyətlərdən çıxmasına kömək etmək üçün səyahət zamanı nəyisə başa düşməli və xarici dildə nəsə deməlidir. Bu şəkildə hərəkət etməklə “*o, böyük həcmdə leksik və grammatik materialı hiss olunmadan mənimsəyir, həm də xarici dilə yiyələnmək üçün zəruri olan lingvistik qabiliyyətləri və psixi funksiyaları inkişaf etdirir*” [6, s.20].

Tələbənin xarici sözləri və grammatik konstruksiyaları yadda saxlaması üçün dərslər hər cür “macəralarla” dolu olmalıdır. Səyahət edən personajlarla səfər zamanı tələbə bu ölkələrin tarixi, adət-ənənələri və bayramları ilə məlumatlandırılır, ingilisdilli ədəbiyyatın ədəbi qəhrəmanları: Romeo və Cülyetta, Kral Artur, Meri Poppins əfsanəsi, Kiplinq nağıllarının qəhrəmanları və bir çox başqaları ilə tanış olur və bu qəhrəmanlarla ünsiyyət vasitəsilə xarici dilə və onun mədəniyyətinə yiyələnir. Bu metodun mühüm xüsusiyyəti dərsin təşkilinin süjet üsuludur. Dərs hansısa hadisə ilə idarə olunan tək süjet xəttindən ibarətdir: real (bayram/hadisə), uydurma, oyun və ya nağıl. Hər bir dərs də öz növbəsində, bütün təhsil kursunun süjet xətti ilə əlaqələənən bir hissəsidir. Süjet dərstdə uşaqların nitq və təfəkkür fəaliyyətinə motivasiya verir. Kommunikativ təlimin banilərindən olan K.Brumfit digər nitq fəaliyyət növləri ilə müqayisədə, məhz interaktiv fəaliyyətinin daha kommunikativ, funksional yönümlü, kompleks xarakterli, yaradıcılıq və çeviklik üçün kifayət qədər imkan yaradan təlim növləri olduğunu və öyrənilən dilin kommunikasiya vasitəsi kimi mənimsənilməsi üçün ən səmərəli fəaliyyət növləri hesab edir [1, s.7-8].

Aşağıdakı əsas parametrlərə görə xarici dildə danışığın, ünsiyyətinin öyrədilməsi prosesi real ünsiyyət modelidir: *motivasiya, məqsədyönlülük, ünsiyyət prosesinin informativliyi, yenilik, situasiya, funksionallıq, kommunikanların qarşılıqlı əlaqəsinin xarakteri və nitq vasitələri sistemi*. Bunun sayəsində dərs ssenarilərində real, adekvat ünsiyyət şəraiti yaranır ki, bu da nitq bacarıqlarının uğurla mənimsənilməsini və onlardan real ünsiyyət şəraitində istifadəsini təmin edir. Bu prinsipin uğurla həyata keçirilməsi müəllimin əlverişli psixoloji ab-hava yaratmaq bacarığından və onun real nitq partnyoru olmaq bacarığından çox asılıdır. Mütəxəssislər kommunikativ yanaşmada bir sıra təlim prinsipləri irəli sürür: 1. Funksionallıq p.; 2. Nitq təfəkkürünün fəallığı p.; 3. Situativlik p. (kommunikativ reallığı yaranır; danışmaq üçün maraq oyadır); 4. Yenilik p. (bütün təlim prosesini əhatə edir; danışq ifadələrinin dəyişdirilməsinə zəmin yaranır) [3, s.103].

Motivasiyanın formalaşmasına bir sıra şərtlər təsir edir. Birinci şərt yenilik səviyyəsidir. Kifayət qədər dil və nitq sərəştəsi olan tələbələr təkrarlanan tapşırıqlara maraqlarını itirirlər. Həzirligi zəif olan tələbələrə gəlincə isə, onlar artıq tanış olan tapşırıqları yerinə yetirməyə üstünlük verirlər, çünki belə tapşırıqların yerinə yetirilməsi onlara müsbət emosiyaları yenidən yaşamağa imkan verir ki, bu da motivasiya səviyyəsinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərir.

Növbəti şərt tapşırığın çətinlik dərəcəsidir ki, tələbə bu tapşırığın onun qabiliyyətinə və yerinə yetirilməsi müddətinə uyğunluğu əsasında qiymətləndirilir. Bu baxımdan şagirdin özünü qiymətləndirməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müəllimin köməyi çətin tapşırığı asan tapşırıq

kateqoriyasına keçirməyə imkan verir və bununla da onu yerinə yetirmək üçün motivasiyanı artırır. Beləliklə, müəllimin tələbələrinə dəstək verməklə onlarda etimad aşılması vacibdir.

Xarici dili öyrənərkən təkcə dərk etmə yox, həmçinin mənimsəmə obyektini də individual sayılır. Yaşından və dilindən asılı olmayaraq hər hansı bir insanın nitqi ən azı üç cəhətdən fərdi olur: a) nitqin motivasiya mexanizmi ciddi şəkildə fərdidir (bir insanı həyəcanlandıran digərini laqeyd qoyur); b) nitqin məzmunu fərdidir; c) düşüncələrin formalaşdırılması yolu fərdidir. Tələbənin fərdiliyini ifadə edə bilməsi üçün sinifdə iki qayda tətbiq olunur: 1. Təqdim edilmiş materialın artıqlıq qaydası; 2. Materialın mənimsənilməsində nəticələrinin uzadılması qaydası. Bu o deməkdir ki, eyni tapşırığın həlli zamanı uşaqlara həmişə seçmək hüququ verilir (yəni, ehtiyaclarına, zövqünə, əhvali-ruhiyyəsinə və s. uyğun olaraq müəyyən nitq vasitələrindən istifadə imkanı). Buna görə də, tələbədən təqdim olunan bütün yeni materialı öyrənməsini tələb etmək mümkün deyil. Artıqlıq faizi nəzərə alınmaqla və uşağın imkanlarından asılı olaraq onun fərdi aktiv lüğəti 150-250 leksik vahidə qədər dəyişə bilər. Əgər dərslər sonunda hər hansı bir tələbə minimum tələb olunan materialı mənimsəyə bilməyibsə, üzülmək lazım deyil. Süjet xətti elə qurulmuşdur ki, bir qrup leksik vahid və ya qrammatik konstruksiyalar yeni situasiyalarda kifayət qədər təkrarlanır. Təcrübə göstərir ki, ən bacarıqlı tələbələr birinci təqdimatdan, orta biliyə malik tələbələr – iki və ya üç dəfə oxuduqdan sonra, zəiflər isə təlimin sonuna qədər materialı öyrənə bilirlər. Bu, hər bir uşağın fərdi inkişaf tempini təmin edən gecikmiş nəticələrin qaydasının təzahürüdür.

Dil materialının öyrənilməsinin əsasını təşkil edən kommunikativ təlim elə qurulmuşdur ki, onun bütün məzmunu və tərkibi yeniliklərlə doludurulmuş olsun. Yenilik dedikdə tələbələr üçün tərkibində yeni söz və söz birləşmələri olan mətnlərin və tapşırıqların istifadəsi, eyni materiallar əsasında təşkil olunmuş mətnlərin dəyişkənliyi, yenidən qurulan situasiyaların komponentlərinin daimi yenilənməsi, öyrənmə şəraitini, nitq ifadələrinin formalarının, tapşırıqların və onların həyata keçirilməsi nümunələrinin fərqliliyi və s. nəzərdə tutulur [4]. Bu yolla dialoqları, mətnləri və s. qəsdən yadda saxlamaqdan imtina olunur, tələbələrin nitq bacarıqlarının evristikliyi və məhsuldarlığı təkmiləşdirilir və hər hansı stimullaşdırılır.

Bəs ingilis dilinin tədrisi zamanı ana dilinin nəzərə alınmasının nə kimi üstünlüyü var? – Müasir metodik elmdə xarici dilin tədrisində ana dilinin nəzərə alınması (çoxdilli auditoriya istisna olmaqla) hamı tərəfindən tanınır. Tədris materialı, onun təşkili və tədris prosesi seçilərkən ana dili nəzərə alınmalıdır. Bu zaman ilkin mərhələdə tələbələr onlara yaxın, aydın olanı mənimsəyir və buna görə də öyrəndikləri material konseptual baxımdan çətinlik yaratmır. Tələbələr tərəfindən daha yaxşı mənimsənilməsi üçün material situasiya və tematik olaraq təşkil edilməlidir ki, bu da ana dili ilə səsleşir. Ünsiyyət müəyyən mövzular çərçivəsində, müəyyən situasiyalarda baş verir. Məsələn, *“Adil məktəbə getmədi (Adil didn't go to school). Soyuqdayma tutdu (He caught a cold)”*; *“İstirahət gününü necə keçirəcəyimi bilmirəm. (I don't know how to spend weekend)”*. Tədris müəssisəsində kütləvi təhsil şəraitində ümumi və fərqli səslərin, səs birləşmələrinin tələffüzdə göstərilməsi tələbələrin yeni dildə tələffüzü mənimsəmələrinə kömək edir. Eyni şey qrafika və orfoqrafiya öyrədərkən də baş verir, burada Azərbaycan dilinə etibar, şübhəsiz ki, hərflərin təsvirində (yazılmasında) çox ortaqlı cəhətləri ehtiva edən ingilis əlifbasının mənimsənilməsi prosesini sürətləndirəcək və orfoqrafiyada – orfoqrafiyası ana dilində olanların yazılışı ilə üst-üstə düşən sözlər, məsələn, *“port, hotel”* və s. tez yadda qalmasına kömək edəcək. Lüğətin tədrisi zamanı isə ana dilinin nəzərə alınması mənanın mənimsənilməsində, söz əmələ gəlməsində, sözlərin çoxmənalılığının (birbaşa və məcazi mənanın), sözlərin birləşməsində və s. köməyə çatır. Bu, ümumiliyin və fərqliliyin qurulmasında özünü göstərir. Ana dilinin nəzərə alınması bacarıqların formalaşmasında da özünü göstərir. Dinləyərkən və oxuyarkən şagirdlərin qulaqla və ya vizual olaraq qəbul edilən ifadənin məzmununu proqnozlaşdırmaq qabiliyyətini nəzərə almaq lazımdır. Ekspressiv nitqi (dialoq, monoloq) öyrədərkən ana dilində artıq formalaşmış bacarıqlara etibar etmək vacibdir: bir hadisəni təsvir etmək, bir şey haqqında danışmaq, əsaslandırmaq, sübut etmək və s.

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticə çıxır ki, xarici dilin tədrisində ana dilini nəzərə alması ingilis dilinin tədrisinin konkret prinsiplərindən biri kimi çıxış edir və ona əsaslanaraq tədris prosesində həyata keçirilməsinə imkan verən bəzi qaydaları müəyyən etmək olar:

1. İlk mərhələdə ingilis dilinin tədrisi zamanı tələbələrə xarici dil öyrənərkən mövcud bilik və bacarıqlarını ana dilində necə istifadə edə biləcəklərini göstərin.

2. İngilis dilini öyrədərkən ümumi öyrənmə bacarıqlarını, xüsusən də kitabla, texniki vasitələrlə işləmək bacarığını inkişaf etdirin və təkmilləşdirin.

3. Yadda saxlayın ki, ingilis dilinin səsləri ünsiyyət qurmaqda tələbələr üçün müxtəlif çətinliklər yaradır və buna görə də onların üzərində işləməyə diferensial şəkildə yanaşın. Ana dilinin uyğun səslərinə yaxın olan səsləri öyrətməklə vaxtınıza qənaət edin və onların tələffüz keyfiyyəti ünsiyyət prosesinə təsir göstərməyəcək (məsələn, [k], [g], [b] və s.).

4. Tədrisin leksik və qrammatik aspektləri üzərində işləyərkən (əgər bu, tələbələrin materialı öyrənməsini asanlaşdıracaqsa) ana dili ilə (funksiyası, forması, mənası və istifadəsi) əlaqə qurun.

Nəticə.

Beləliklə, təhsilənlərin psixoloji və pedaqoji xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, auditoriyada interaktiv tədrisdən və ana dili faktorundan istifadə edərək xarici dilin tədrisi prosesi aşağıdakılara kömək edəcəkdir:

– tələbələrin nitqini və ümumi inkişafını stimullaşdırmaq, təhsilin bir hissəsi kimi ümumi təhsil dəyərini artırmaq, tələbələrə digər xalqların mədəniyyəti ilə tanış etmək və bununla da ümumi insan şüurunu formalaşdırmaq;

– yaranan psixoloji maneələrin ortaya çıxmasının qarşısı alındığı üçün xarici dili mənimsəmək və dili daha da dərinlən öyrənmək üçün əlverişli bir başlanğıc bazası yaratmaq;

– ümumi bacarıqların təkmilləşdirilməsi (kitab, istinad ədəbiyyatı ilə işləmək bacarığı);

– xüsusi təhsil bacarıqlarının formalaşdırılması (ikidilli lüğətlə işləmək bacarığı).

Tədris zamanı ana dili ilə müqayisəli formada xarici dilin öyrənilməsi kommunikasiyanın effektivinə yol açır. Bu isə özlüyündə anlama və informasiyanın tam başa düşülməsi deməkdir. Bu yolda da ana dili faktoru xarici dillərin tədrisində kommunikatativ məqsədlərə yiyələnməkdə güclü köməkçi vasitə rolunu oynadığını sübut etmiş oldu.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, tədqiqata ingilis dilinin tədrisi zamanı müasir formalardan biri olan “interaktiv-kommunikativ metod”un qismən köhnə sayılan “ana dili ilə müqayisə” yolu ilə qarşılıqlı tətbiqinin üstün cəhətləri araşdırılır. Onların ikili tətbiqindən tələbələrin əldə edə biləcəkləri “dividendlər” təhlil olunaraq nümayiş etdirilir.

Məqalənin tətbiqi əhəmiyyəti. Qloballaşan dünyamızda ingilis dilinə artan marağı və tədris zamanı çoxsaylı metodların mövcudluğunu nəzərə alaraq məqalənin tətbiq əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, interaktiv təlim zamanı məhz bu iki – kommunikativ və ana dili faktorlarından istifadənin üstünlükləri ənənəvi metodlardan uzaqlaşmağa şərait yaradır və dərsi ana dilinin incəliklərini nəzərə almaqla “aktiv oyun meydanı” kimi vurğulayır.

Ədəbiyyat

1. Brumfit, C. Applied Linguistics and communicative language teaching // Annual review of Applied Linguistics, – 1988, v. 8, – pp.7-8.
2. Кан-Калик, В.А. Учителю о педагогическом общении / В.А.Кан-Калик, –М.: Просвещение, – 2007, – 190 с.
3. Kazdal, V.T. İngilis dilinin tədrisində kommunikativ yanaşma və onun tətbiqinə təsir görsədən amillər: / ped.e.n.dər. dis. / – Bakı, – 2006, – 144 s.

4. Пассов, Е.И., Кузовлева Н.У. Урок иностранного языка, — Ростов н/Д: Феникс; Глосса-Пресс, — 2010. — 640 с.
5. Верецагина, Е.М. Лингвострановедческая теория слова / Е.М.Верецагина, — М.: Просвещение, — 2011. — 320 с.
6. Зимняя, И.А. Психология обучения неродному языку / И.А.Зимняя, — М.: Педагогика, — 1991, — 222 с.

M.A.Balakishiyeva

**Psychological and Native Language Factors in Interactive-Communicative
Teaching of English
Summary**

The article analyzes the psychological features of interactive-communicative learning in teaching English (as well as other foreign languages) and the role of the native language factor in this process. The main goal is to focus teachers' attention on this area and thereby improve the quality and assimilation of the lesson. During the study, attention was paid to the presence of students with different levels of knowledge and psychological preparation in the audience and classes, as well as the parallel use of knowledge of the Azerbaijani language. This will allow the same idea to be correctly and beautifully expressed in another language, including linguistic prerequisites and personal attitude to the information received.

Keywords: *English language, communicative learning, psychology, native language factor, motivation, situational and thematic topics*

M.A.Балакишьева

**Психологический и родной языковой фактор интерактивно-коммуникативного
обучения английскому языку
Резюме**

В статье анализируются психологические особенности интерактивно-коммуникативного обучения в преподавании английского языка (как и других иностранных языков) и роль фактора родного языка в этом процессе. Основная цель — акцентировать внимание преподавателей на этом направлении и тем самым повысить качество и усвояемость урока. В ходе исследования обращалось внимание на присутствие в аудитории и классах студентов с разным уровнем знаний и психологической подготовкой, а также на параллельное использование знаний азербайджанского языка. Это позволит правильно и красиво выразить ту же мысль на другом языке, включая языковые предпосылки и личное отношение к полученной информации.

Ключевые слова: *английский язык, коммуникативное обучение, психология, фактор родного языка, мотивация, ситуативные и тематические темы*

Rəyçi: fil.f.d., dos. D.Cümənov

Redaksiyaya daxil olub: 01.09.2025